

Wstęp

Oddawana do rąk Czytelników publikacja jest owocem XV Spotkań Specjalistów Dawnych Literatur Romańskich poświęconych tym razem problematyce nauczania i wychowywania. Temat Spotkań – „Mistrz i uczeń” – był okazją do pogłębienia refleksji nad tak ważnymi dla dawnej kultury zagadnieniami, jak sposoby kształtowania postaw moralnych i przekazywania dorobku intelektualnego, stosunek do autorytetów, spory o prawo do nauczania czy edukacyjna misja literatury.

Docere to jedna z uświęconych tradycją funkcji literatury. Rola mistrza przypada więc w pierwszym rzędzie samemu autorowi. Dzieje literatur romańskich, od średniowiecznej poezji dydaktycznej po oświeceniową komedię, oraz wielowiekowa debata teoretyczna na temat celów i metod nauczania przez literaturę ukazują, jak różnie autorzy minionych epok rozumieeli i wypełniali przypisaną im niegdyś misję. W epokach dawnych obowiązek nauczania i dyscyplinowania spoczywał głównie na tych, którzy stali najwyżej w hierarchii społecznej: mężczyznach sprawujących władzę w sferze politycznej i rodzinnej. Liczne spośród zebranych w tomie artykułów dostarczają jednak świadectw wychowawczej i opiniotwórczej aktywności kobiet, prowadzonej w wyznaczonych przez normy społeczne ramach lub przełamującej obyczajowe bariery.

Dawni autorzy występowali również często w roli uczniów, na przykład gdy naśladowali styl starożytnych mistrzów, gdy na kartach swoich dzieł prowadzili dialog z autorytetami – nawet wtedy, gdy dialog ten przybierał formę polemiki, a uczeń buntował się przeciw ustalonym przez mistrza regułom.

Różne warianty relacji mistrz – uczeń napotykaemy wreszcie w świecie literackiej fikcji. Autorzy zebranych w tomie artykułów przyjrzeni się historii tego motywu, zwracając uwagę na przedmiot, metody i efekty nauczania, na cechy bohatera odgrywającego rolę nauczyciela oraz na postawę „ucznia”, w przekonaniu, że odzwierciedlają one (choć czasem to krzywe zwierciadło) zjawiska społeczne, uwarunkowania historyczne, prądy myślowe, ideologie i konflikty wartości, jakie kształtowały kulturę romańskiej Europy w różnych okresach jej dziejów.

Fundamentalne znaczenie ma w kulturze średniowiecznej i nowożytnej Europy dziedzictwo Antyku, zaś w przekonaniu autorów z kręgu cywiliza-

cji romańskiej, właśnie ich łączy ze Starożytnymi więc szczególnie: są nie tylko uczniami, ale, poprzez pokrewieństwo językowe, również późnymi wnukami i następcami. Tom otwierają artykuły rzucające światło na ów łańcuch pokoleń łączący kultury romańskie z tradycją rzymską, a poprzez nią – z wyłaniającymi się z mroku legend sylwetkami mędrców greckich, egipskich, chaldejskich. Jako że kulturę romańską kształtuje jednocześnie tradycja chrześcijańska, działalności literackiej dawnych autorów przyświeca – różnie w każdej z epok realizowana – idea stworzenia syntezy osiągnięć myśli klasycznej i mądrości objawionej w Biblii. Procesowi przyswajania dorobku starożytnych mistrzów – w sposób uwypuklający wspólne z chrześcijaństwem treści moralne i intelektualne – przyglądają się Joanna Rybowska i Anna Klimkiewicz. Obie badaczki ukazują, jak synkretyczna kultura Renesansu, w przekazie *prisca sapientia*, sięga po język symboli i obrazów: *Symbola Pythagorica* odżywają w emblematkach, a droga do mądrości bohatera *Hypnerotomachii Poliphili* wiedzie wśród starożytnych ruin obciążonych alegorycznymi sensami. W miarę usamodzielniania się nowożytnych uczniów, konfrontujących tradycyjny system wiedzy z efektami własnych doświadczeń, w ich wypowiedziach pojawiają się, obok słów podziwu i wdzięczności, również głosy polemiczne wobec antycznych *auctoritates*. Proces ten opisuje Magdalena Koźluk, opierając się na ciekawym materiale, jakim są przedmowy do renesansowych traktatów medycznych. Z kręgu nauki w obszar piśmiennictwa obyczajowego przenosi artykuł Marty Wojtkowskiej-Maksymik o odniesieniach do pism Owidiusza w *Dworzaniu Castiglione*. Słynny rzymski *praeceptor amoris* i jego renesansowy naśladowca stawiający sobie za cel „uformowanie” doskonałego dworzanina zamykają część tomu poświęconą recepcji – i rewizji – poglądów starożytnych mistrzów i zarazem wprowadzają w tematykę *institutio*, wokół której koncentruje się kolejna grupa artykułów.

Ważna kategoria dawnego piśmiennictwa, jaką były podręczniki propagujące wzorce postępowania właściwe dla poszczególnych stanów oraz zbiory rad i zasad, regulujące stosunki między ludźmi w sferze publicznej i prywatnej, reprezentowana jest w tomie w pierwszej kolejności przez dzieła adresowane do władców i następców tronu. Dążąc do zarysowanego w traktatach ideału, oni z kolei mieli być wzorem do naśladowania dla poddanych. Anna Michałek-Simińska pochyla się nad *Pouczeniami* Ludwika Świętego dla syna, Dorota Szeliga omawia działalność wychowawczą intelektualistów odpowiedzialnych za moralną i kulturalną formację Franciszka I. Inną popularną niegdyś kategorię ksiąg przygotowujących do odgrywania określonych ról społecznych, a mianowicie traktaty o małżeństwie i rodzinie, przybliża Anna Rzepka. Najczęstszy adresat tego rodzaju traktatów, *pater familias*, znajdował w nich wskazówki, jak ma wypełniać nałożony na

niego obowiązek wychowywania i dyscyplinowania domowników, jak ma sprawować władzę – odpowiednio – nad dziećmi, żoną i domową służbą. Z tej tradycji wyrasta prezentowany przez Marka Jastrzębca-Mosakowskiego i Jarosława Ślęzaka *Czarny kodeks* Ludwika XIV, regulujący relacje między właścicielem i niewolnikiem, analizowany w artykule w szerokim kontekście procesów i zjawisk wyznaczających początek epoki *modernitas*.

Zbiory pouczeń, podręczniki i kodeksy systematyzowały, uzasadniały i utrwały w świadomości odbiorców tradycyjne normy postępowania. Na przestrzeni dziejów normy te były jednak również przedmiotem krytycznego namysłu. W historię cywilizacji romańskiej wpisują się – często burzliwe, czasem długotrwałe – debaty na temat celów i metod wychowania jednostki oraz społeczeństwa, toczone przez filozofów i moralistów, ale też przez teoretyków literatury i samych literatów. Konfrontacja różnych koncepcji wychowawczych, dyskusje nad edukacyjną funkcją sztuki, spory kompetencyjne o prawo do nauczania, wreszcie rewizja tradycyjnej roli mistrza jako nauczyciela mądrości i cnoty – to problematyka wypełniająca kolejną część tomu. Kamil Popowicz śledzi losy greckich paradygmatów wychowawczych – *paidei* sokratejskiej i *paidei* sofistycznej – w rozdartej wojnami religijnymi Francji. Maja Pawłowska bada relacje między *instruire* i *plaire* w XVII-wiecznej refleksji nad funkcjami literatury i nad specyfiką poszczególnych gatunków. Formułowany wówczas postulat *plaire pour instruire* wyraża koncepcję literatury bliską wielu teoretykom epok wcześniejszych. Jego aktualność w kolejnym stuleciu ukazuje na przykładzie oświeceniowej komedii Justyna Łukaszewicz, przy czym kategorie *docere* i *delectare* okazują się tu kluczowe zarówno na poziomie refleksji genologicznej (komedia jako narzędzie reformy obyczajowej), jak i na poziomie analizy tematycznej utworów (większa skuteczność liberalnego, a nie restrykcyjnego programu wychowawczego). W artykule Jolanty Dygul oświeceniowa idea edukowania społeczeństwa przeniesiona zostaje na grunt praktyki dramaturgicznej (powstanie zawodu poety komediowego) i scenicznej (zmierzch aktorskiej improwizacji). Część tomu poświęconą konfrontacji różnych modeli edukacji zamykają portrety literackich mistrzów libertynizmu, bohaterów dramatów i powieści Sade’a i Mirabeau. Sylwia Mołoń koncentruje się na tekstach teatralnych, a Agata Sadkowska-Fidala w studium porównawczym wskazuje na zasadnicze różnice w procesie wychowania do przyjemności, ujawniające się w utworach obu wymienionych pisarzy.

Ważnym tematem piśmiennictwa dydaktycznego było kształcenie kobiet. Zgodnie z tradycyjnym podziałem ról, mężczyźnie przypisana była funkcja mistrza i nauczyciela, kobiecie – funkcja uczennicy i adeptki. Autorki artykułów zawartych w kolejnej części tomu ukazują jak bardzo subtelne i skomplikowane były te relacje. Joanna Dimke-Kamola analizuje niezwykle

twórcze i przewrotne odczytanie dzieła Boccaccia przez Krystynę de Pizan, dzięki któremu uczennica dostosowuje słowa mistrza do własnych zamierzeń. Joanna Pietrzak-Thébaud przedstawia renesansowy traktat Ludovico Dolcego, w którym kwestia kobiecych lektur, ich doboru i selekcji okazuje się niezwykle istotna w określeniu miejsca, zadań i ról kobiety w społeczeństwie. W centrum zainteresowania Moniki Malinowskiej znalazł się siedemnastowieczny autor traktatów pedagogicznych Poulain de la Barre, który potrafił dostrzec w kobietach potencjał intelektualny i był przekonany o wartości kształcenia ich opartego na filozofii. Relacja mistrz – uczennica w kontekście nauczania kobiet botaniki zajmuje ważne miejsce w listach Jeana-Jacques’a Rousseau, omówionych przez Barbarę Łuczak.

Kobiety wszakże nie zawsze odgrywają rolę uczennicy, same stając się mistrzyniami, nauczycielkami i mentorkami. Edukacyjna misja kobiet widoczna jest w dziełach pochodzących z różnych epok. Przywołując przykłady francuskiej literatury średniowiecznej, Joanna Gorecka-Kalita ukazuje jak ważną rolę w duchowym i moralnym wychowaniu dzieci odgrywały matki. Ewa Grabowska, na przykładzie okcytańskiej *Powieści o Flamence*, rozważa niejednoznaczny status kobiety jako nauczycielki miłości w skomplikowanej grze *fin’amor*. W drugiej połowie XVIII wieku kobiety stają się coraz bardziej świadome swej pozycji wobec mężczyzn. Procesowi samouświadomienia towarzyszy chęć odgrywania ról dotychczas przypisanych głównie mężczyznom, a więc również roli mistrzyń, menterek i przewodniczek duchowych. W tych właśnie rolach występują autorki utworów o charakterze dydaktycznym, Constance de Salm i Adelaïde Dufrénoy, których twórczość omawia Ewa Wierzbowska. Tomasz Wysłobocki przybliżyła postać innej XVIII-wiecznej pisarki, Olimpii de Gouges, skupiając się na jej zaangażowaniu w życie polityczne i konsekwentnym budowaniu przez nią swej pozycji na forum publicznym jako kobiety i obywatelki. Intertekstualna gra pomiędzy starymi i nowymi *Listami portugalskimi*, analizowana przez Andrzeja Rabsztyna, ujawnia wciąż aktualną problematykę kobiety naruszającej przyjęte normy, która staje się przewodnikiem i mentorem w odkrywaniu samego siebie.

Różne oblicza dialogu mistrza z uczniem są przedmiotem zainteresowania autorek artykułów zebranych w kolejnej części tomu. Niezależnie od tego, czy dialog ten odbywa się za pośrednictwem dzieł literackich, czy poprzez żywy kontakt, ukazuje on relację opartą na fascynacji, przyjaźni i admiracji jako drogę do budowania własnej twórczej niezależności. Agnieszka Polak przedstawia w ten sposób inspirację renesansowego pisarza François Le Poulchre *Próbami Montaigne’a*. Natomiast Monika Kulesza omawia korespondencję francuskiego krytyka i poety Jeana Chapelaina z holenderskim erudytą, poetą i dyplomatą Nicolasem Heinsiussem, traktując ją nie tyle jako dialog mistrza i ucznia, ile jako rozmowę dwóch mistrzów, zrodzoną z po-

trzeby wspólnoty z osobami o podobnych zaletach intelektualnych i moralnych. Tę część tomu zamyka artykuł Anety Chmiel, poświęcony Arkadii Jacopa Sannazara ukazanej jako intertekstualny dialog ze starożytnymi i nowożytnymi mistrzami poezji bukolicznej.

Rola mistrza zawsze związana jest z autorytetem, który jednakże może występować w rozmaitych postaciach i odmianach. Dla Anny Gęsickiej szczególne znaczenie w średniowiecznej literaturze dwornej ma figura doradcy. Jakkolwiek drugoplanowa, postać ta odgrywa istotną rolę w intrydze omawianych przez tę autorkę anonimowych *lais* z XIII wieku. Paulina Piotrowicz na przykładzie *Żywotów najslawniejszych malarzy, rzeźbiarzy i architektów* Giorgia Vasariego ukazuje rolę wielkich mistrzów, polegającą na przekazywaniu uczniom nie tylko wiedzy praktycznej, ale również części swojego geniuszu. Znamienną funkcję moralizatora, mentora i edukatora, jaką pełni narrator w zaadresowanych szczególnie do młodzieży powieściach François Guillaume'a Ducraya-Duminila, przybliży w swoim artykule Łukasz Szkopiński. Izabela Zatorska rekonstruuje na podstawie zachowanej korespondencji spór dwóch mistrzów-wychowawców o duszę ucznia, w którym stawką, oprócz tej ostatniej, jest autorytet i władza. Złożony charakter relacji mistrz – uczeń, w której na pierwszy plan wysuwa się stosunek ojca do syna i upadek ojcowskiego autorytetu, analizuje Regina Bochenek-Franckowa na przykładzie powieści *L'Émigré* Sénaca de Meilhana.

W ostatniej części tomu znalazły się artykuły, których autorzy skupili się na dydaktycznej wartości literatury, wykorzystując własne doświadczenie w nauczaniu. Ewa Kalinowska próbuje odpowiedzieć na pytanie, jak czytać dawnych mistrzów poprzez zestawienie poezji średniowiecznych twórców – Rutebeufa i Villona z tekstami piosenek współczesnych raperów. Anna Loba przygląda się metodom popularyzacji literatury dawnej w Internecie na przykładzie dokumentów poświęconych Krystynie de Pizan. Na koniec Dariusz Krawczyk dzieli się swoim doświadczeniem w nauczaniu literatury i kultury Francji za pomocą nowoczesnych technik e-learningowych.

Mamy nadzieję, że tom o podtytule *Przekaz i dialog kulturowy w dawnych literaturach romańskich* stanie się nie tylko źródłem informacji o mniej znanych zabytkach piśmiennictwa, wzbogacającym wiedzę specjalistów, ale również pożywką do refleksji nad literaturą pojętą jako przestrzeń dialogu, w której spotykają się mistrzowie i uczniowie różnych epok, czerpiąc z utrwalonych pod różnymi postaciami doświadczeń innych i dzieląc się własnymi przemyśleniami z tymi, którzy kiedyś sięgną po ich teksty.

Joanna Dimke-Kamola
Anna Loba